

Віталій Левицький
ORCID: 0000-0001-6096-5443

**Монополії у легкій промисловості українських губерній Російської імперії
наприкінці XIX – на початку XX століття**

**THE Monopolies in the light industry of THE Ukrainian provinces Of THE
Russian Empire in the late XIX-Th – early XX-th century**

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в різних галузях легкої промисловості виникали і зміцнювалися монополії. Важливою рисою цього процесу стала широка участь монополістичного капіталу у внутрішній торгівлі. Монополії легкої промисловості здійснювали збут своєї продукції через мережу торговельних контор, численних комівоєжерів і агентів, допомогу держави у системі організованої закупівлі, доступу до товарних складів й законодавче регулювання торгівлі.

Необхідність більш глибокого і всебічного вивчення структури, організації, рівня промислового виробництва потребує розширення дослідницької бази. Вирішення цього питання можливе на основі залучення різноманітних вітчизняних та іноземних наукових історичних праць [1].

У Наддніпрянській Україні підприємства-монополісти легкої промисловості не були такими могутніми, як в інших галузях. Тут функціонували позасиндикатські фірми, або філіали всеросійських монополій. Українські губернії були досить широким та містким ринком для діяльності таких монополій, як «Товариство бавовняних фабрикантів», «Товариство суконних фабрикантів», «Російське льонопромислове товариство», нитковий трест. У конкурентній боротьбі з монополіями багато дрібних і середніх промислових підприємств розорялися або попадали у залежність від фінансового капіталу. Так сталося і з Південноросійським Товариством прядильної і канатної промисловості.

У фабричних списках Російської імперії згадується акціонерне товариство (джутова фабрика), що функціонувало в Одесі за допомогою швейцарського капіталу в розмірі 750 тис. крб. Одеська бавовняно-джутова фабрика отримала для свого розвитку англійський капітал в розмірі 1 млн крб. [2, с. 286].

Текстильні вироби в Наддніпрянській Україні збувалися всеросійськими монополіями через мережу стаціонарних торговельних закладів. Деякі з них мали мільйонні обороти й були своєрідними торговельно-збутовими монополіями. Таким було «Товариство Соколова і Жмудського», котре виникло в 1902 р. в Харкові й мало свої відділення в Катеринославі й Ростові-на-Дону. В 1902 р. капітал товариства становив 947,3 тис. крб. У 1909–1910 операційному році капітал, лише розміщений у банках, дорівнював 5,5 млн крб., обороти торгівлі тканинами зросли з 6,5 млн крб. до 9,1 млн крб., а чистий прибуток за той час

збільшився з 236,3 тис. крб. до 480,3 тис. крб., або в 2,1 раза. Товариство було пов'язане з найбільшими текстильними монополіями Російської імперії, мало своїх агентів практично у всіх українських губерніях [3, с. 115].

Поряд з іншими галузями процеси монополізації утверджувалися і в шкіряній промисловості. В ній на початку ХХ ст. значно зросла роль та кількість акціонерних товариств: від 8 в 1901 р. з основним капіталом 7,1 млн крб. до 22 в 1915 р. з основним капіталом 31,7 млн крб. Організовується перше монополістичне об'єднання шкіряно-взуттєвої промисловості – «Всеросійське товариство шкіряних заводчиків», що підпорядкувало всю російську шкіряну промисловість (монополізувало заготівлю сировини і дубильних матеріалів, було єдиним представником у зовнішньоторговельних операціях). У 1913 р. акціонерним товариствам належало 85% всіх шкіряних товарів ценової шкіряної промисловості [4, с. 16].

Основним видом монополістичних об'єднань в ряді галузей легкої промисловості став трест, що виникали там, де існувала досить широка і надійна сировинна база, як правило вітчизняна. Трестування в легкій промисловості перебувало в нерозривному зв'язку з процесами злиття промислового, торговельного та банківського капіталу.

Поряд з монополіями трестівського типу в легкій промисловості створювалися й функціонували локальні синдикати. Це, наприклад, синдикати канатно-джутових фабрик, що розташовувалися в Одесі, джутових мішків у Києві. Вони постачали свою продукцію не тільки у підконтрольні їм райони, але й у морські й річкові порти Європейської Росії, на підприємства для подальшого виробництва.

У текстильній індустрії процес створення синдикатів призвів до кількох міцних угод, серед яких необхідно відзначити синдикат петербурзьких фабрикантів полотна, який вступив у тісну співпрацю з польськими фабриками, а також синдикат джутових фабрик, заснований в 1901 р., який об'єднав 12 підприємств (в т. ч. і в українських губерніях) і централізував продаж своєї продукції за цінами правління [5, с. 168–169].

Що стосується напрямку монополізації – регулювання збуту продукції – то тут лідирували виробники сукна. До об'єднання їх штовхали казенні замовлення. Порядок надання замовлень повинен був забезпечувати об'єктивний конкурс, а в дійсності в багатьох випадках, мав знаки змови. В 1910 р. було організовано Всеросійське товариство фабрикантів полотняної промисловості – офіційна організація, яка в 1913 р. об'єднала майже всі суконні підприємства країни. Найважливішою функцією Товариства були угоди про умови і ціни казенних поставок, які усували конкуренцію [6, с. 258].

Важливою для цього періоду була угода «Невської ниткової мануфактури» з англійським нитковим трестом I. & P. Coats Ltd, яка в подальшому призвела до встановлення повного панування цього міжнародного синдикату на внутрішньому ринку Російської імперії. Організація постачання ниток по Європейській Росії чітко розмежовувала окремі великі райони, комерційно між

собою не пов'язаних, але підпорядкованих безпосередньо центральному правлінню в Петербурзі. В 1903 р. нитковий синдикат мав відділення у Києві та Харкові [5, с. 170].

В лляній галузі спостерігалася стабілізація й навіть деяке зниження виробництва. Тим не менше, концентрація виробництва зростала високими темпами, створюючи економічні умови для утворення монополій. У 1906 р. було створено об'єднання льонопромисловців, що до 1911 р. вже організовувало власників 70% всіх виробничих потужностей галузі. Ця спільнота домагалася від урядових органів підвищення ввізного мита на джут і скорочення його імпорту, збільшення поставок лляних тканин в казну [7, с. 18].

Таким чином, процес монополізації легкої промисловості в українських губерніях, порівняно з видобувною чи металургійною, відбувався значно повільніше. Наприкінці XIX – на початку XX ст. відбулися процеси монополізації легкої промисловості, була створена основа для державно-монополістичного регулювання легкої промисловості.

Література

1. Орлик В.М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII початку XX ст. Історія науки і біографістика. 2010. No 2. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf.
2. Пажитнов К. А. Очерки истории текстильной промышленности дореволюционной России. Хлопчатобумажная, льно-пеньковая и шелковая промышленность. Москва: Изд-во АН СССР, 1958. 425 с.
3. Кругляк Б. А. Монополії в легкій і харчовій промисловості і внутрішня торгівля на Україні в кінці XIX – на початку XX ст. *Питання історії СРСР: Республіканський міжвід. зб. наук. праць*. 1991. Вип. 36. С. 110–117.
4. Горелик Л. Э. Вопросы экономики легкой промышленности Украинской ССР. Киев, 1957. 267 с.
5. Цыперович Г. Синдикаты и тресты в дореволюционной России и в СССР (Из истории организационных форм промышленности за последние 50 лет.). Изд. 4-е. Ленинград, 1927. 540 с.
6. Левицький В. О. Легка промисловість українських губерній Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX століття. Броди, 2018. 383 с.
7. Землянский М. О. История льняной промышленности России: автореф. дисс. ... канд. экон. наук:08.00.01. Москва, 2013. 30 с.